

„Tyla – gera byla“
Lietuvių priežodis

„Apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti“, padarė išvadą L. Wittgensteinas po ilgo ir painaus kaip tik apie tai kalbėjimo¹. Sekdami šia dėkinga tradicija, ir mes leisime sau – tylos vardu – sudrumsti tylą.

1. TYLA

Pagal tai, kaip tylą galima vertinti, iškart išryšksta dvi tylos rūšys, dvi skirtingos tylos – neigiama ir teigiama.

Neigiama tyla – tai tiesiog „(akustinės) informacijos badas“. Tyla klausai šiaip jau yra tas pat, kas tamsa regėjimui. Šia prasme tyla – tai „klausos tamsa“ su visomis „tamsos“ sąvoką lydinčiomis sąsajomis. Savo ruožtu šalia dvasinės, proto ir pan. tamsos galima atitinkamai kalbėti apie dvasinę, proto ir pan. tylą. Tai tyla, kai visiems be saiko ir paliovos plepant, šaukiant kits už kitą garsiau, negirdėti nieko kalbant ką iš esmės, taigi iš esmės negirdėti nieko kalbant. „Kodėl niekas negieda, nekalba, nešaukia? Kodėl taip tylu?“, – klausia S. Geda². Arba kukliau: kodėl aš nieko negirdžiu?

Tai tyla triukšme, badas pilnoje sintetinio, netikro maisto parduotuvėje, kuris negali dorai pasotinti, duoti organizmui gyvybiškai būtinų medžiagų. Pilnos vitrinės įvairiausių daiktų, rodos, ir pinigų užtektų, tačiau nepaprastai sunku įsigyti ką nors tikrai doro, verto, tikro. Stirtos knygų knygynuose, tačiau sunku rasti gerą knygą. Visa aplink tinte pritinę tekstų, internetas – ištisa „tekstuali visata“, tačiau nėra ką paskaityti. Šia prasme tyla – tai *reikiamos* informacijos badas *nereikalingos* informacijos sraute. Patikimiausias būdas užčiaupti, nutildyti Žodį – paskandinti jį žodžių triukšme. Triukšmas kaip tik ir yra nereikalinga, tuščia vidurė informacija. Žinia, kurią sužinojęs tesužinai, kad nieko nesužinojai, – nebent tik šitokią filosofišką naudą iš jo ir tegalima išpešti. Triukšmas tad šiuo požiūriu – anaip tol

ne tylos priešybė, o būtent mirtina kapų tyla, pro kurią neprasiveržia joks gyvas balsas, gyvas žinojimas, gyvas Žodis.

Taigi norint įveikti neigiamą tylą, „klausos tamsą“, visų pirma reikia nutildyti triukšmą. Ir kaip tik šia prasme tyla suvokiama kaip didžiai teigiama. Tai tyla kaip girdėjimo ir susikalbėjimo, tikros kalbos sąlyga bei laidas. Tyla kaip indas, kuriuo ištroškęs gali pasisemti gėlo vandens; dubuo, iš kurio badmirys gali numalšinti alkį ir pasisotinti. Šia prasme iš tikrųjų, pasak A. Maceinos, „mūsų tyla yra kalbi. Nes kaip vienatvė yra atremta į polinkį buvoti drauge, taip tyla yra atremta į galią kalbėti. Jei nebūtume apspręsti sambūviui, niekad nesijaustume esą vieniši. Jei nebūtume apspręsti kalbai, niekad nesijaustume tylį. Visata yra pilna garsų, bet ji neturi žodžio, todėl yra bežadė. Visata nėra tyli; ji yra nebyli“³.

Būtent tyloje mūsų klausa geriausiai girdi. Būtent pats tylėdamas tegali išgirsti kalbant pašnekovą, todėl „siekiant užmegzti ryšį su kitais, tyla gali būti kur kas veiksmingesnė už plepalus“⁴. Todėl, pavyzdžiui, indų klasikinio meno kūrėjui, atlikėjui bei suvokėjui „derama vidinė būklė – tai visa permelkianti tyla, įgalinanti neiškraipytai perteikti žinią“⁵. Išties, būtent nutilęs protas aiškiausiai suvokia, todėl „giliausią pasitenkinimą žinančiam visuomet teikia tylėjimas“⁶.

Proto nutildymo, tylinčio proto reikšmė įvairiuose mistiniuose mokymuose šiaip jau siekia kur kas toliau už nekalbą pasitenkinimą. C. Castanedos teigimu, kaip tik „vidinis dialogas yra tai, kas mus prispaudžia prie žemės (...). Pasaulis yra tai ir tai arba toks ir toks tik todėl, kad mes kalbame patys sau, esą jis yra tai arba toks“; užtat „visuomet, kai tik dialogas liaujasi, pasaulis suyra, ir į paviršių iškyla netikėčiausios mūsų pačių briaunos, tarsi jas kažkur būtų kalinusi sustiprinta mūsų žodžių sargyba. Tu esi toks, koks esi, tik todėl, kad kalbi tai sau“⁷. Čia pati įprasta proto pasaulėvoka bei savivoka laikomos plepalais, kuriems nutilus galima būtų „išgirsti“ kažką tokio, kas šiaip jau atrodo visai beprotiška. Panašiai, tik gal kiek nuosaikiau, švelniau tai apibūdina kai kurių Tibeto mistinių mokyklų budistai: „Mes išivaizduojame sprendžią problemas arba kurią naujas idėjas bei planus, tačiau paprastai protas tik plepa pats su savimi užsisvajodamas (...). Kol mintys žaidžia šį žaidimą, mūsų sąmonė lieka sukaustyta sustingusių idėjų bei automatiškų reakcijų“, tačiau „staiga sustojus šią pat akimirką, įmanoma patekti į tam tikrą takią būseną, kaip kad tarpe tarp minčių“,

o „tai – šviesi rimtis, nepaprastai sveika tylą, kuri kartu yra visos gyvybinės bei kūrybinės energijos šaltinis“⁸. Apskritai „vienas iš Rytų misticismo tikslų – tai būtent išlaisvinti žmogaus sąmonę iš žodžių ir aiškinimų. Tiek budistai, tiek daoistai kalba apie „žodžių tinklus“ arba „sąvokų tinklus“ (...). Kol mes stengiamės paaiškinti daiktus, esame surišti karmos – įstrigę savo sąvokų tinkluose. Peržengti žodžius ir aiškinimus reikia sutraukti karmos pančius ir pasiekti išsivadavimą“⁹. Šia prasme Išsivadavimas yra būtent Tyla – Tyla, kurios nebetrikdo joks triukšmas ir kuri tad yra žinojimo, Žodžio Išvaduotojo pilnatvė. Krikščionies vienuolio prisipažinimu, „kai tylą išvaduoja mane, ir man daugiau nebereikia seikėti bei svarstyti gyvenimo, aš pradėdau gyventi ir tik tada išgyvenu netrikdomą maldą. Pats mano gyvenimas tampa malda. Pati mano tylą sklidina maldos“¹⁰.

Taigi galima nubrėžti tam tikras žmogaus dvasinio augimo nuo „tylinčių kalbų“ į „kalbančią tylą“ pakopas. Išėitęs būseną – miegantį protą patenkinantis įprastas nuolatinis šnekėjimas. Suvokus vienąsyk, jog tai tik nieko nesakantys plepalai, mirtina kapų tylą, kurioje neišgirsi nieko gyvo, tikro, to gyvo ir tikro staiga nežmoniškai pasigedęs tuštybės triukšme, – tai antroji, dvasinio nubudimo pakopa. Pasirodo, jog „dauguma žmonių tiesiog kalba, kalba ir kalba, visiškai nieko nepasakydami. Iš tikrųjų įprastas proto gyvenimas vyksta tuščių plepalų lygyje“¹¹. Tačiau tai nėra tikras gyvenimas, priešingai, „kalbama tada, kai negyvenama“¹². Ir plepalai vienąsyk pradeda kelti šleikštulį. „Yra tokia būseną, kurioje paprasčiausias pokalbis, priversdamas likti įprasto gyvenimo lygyje, sukelia galvos skausmą, susuka vidurius ir, jeigu nesiliauja, gali įvaryti karštinę.“¹³ Todėl savaime mėgini nekalbėti, grumtis už tylą, už savo teisę tylėti, tiesiog tylėti ir nesakyti nieko – nei kitiems, nei sau. Pradedi nebenušileisti užplūstančioms, paskandinti grasinančioms tauškesio bangoms, nebepasiduodi įtraukiantiems minčių suvedžiotųjų sukuriams. Tiesiog tyli, liovęsis teisintis ir išsisukinėti, kiek pajėgi. Tai trečioji, dvasinio kelio, dvasinio gyvenimo pakopa. „Tada tik ir suvokiam, kas iš tikrųjų yra dvasinis gyvenimas. Tai ne vienoks geras darbas vietoj kitokio, ne gyvenimas kokioje nors vienoje vietoje, užuot gyvenus kitoje, ne vienokios maldos vietoj kitokių. Tai netgi ne kažkokia ypatinga psichologinė permaina sieloje. Tai tiesiog visos mūsų esybės tylą išgėdos ir pagarbos Dievui.“¹⁴ Tolydžio protas nutyla visiškai ir nejučia įsiklausyti, ir tada pagaliau pasigirsta tikras, gyvas

Žodis. Tai ketvirtoji, aukščiausioji pakopa, kurioje visi supantys daiktai bei reiškiniai virsta ženklais ir simboliais, aplinkybės ir įvykiai – savotiškais gyvais tekstais, bylojančiais pasaulio esmę tarsi pasakėčios. Visas pasaulis prabyla į šit atkurtusią sąmonę lyg koks neišsemiamas, ribotų sąvokų saikais nesuseikėjamas, visa persmelkiantis Didysis Ženklas. Visiškoje Tyloje vėl nebėra tylos, nes buvusi „klausos tamsa“ nušvinta, ir staiga suvoki dalyvaujant nepakartojamame, įdomiausiame pašnekesyje, Karaliaus Žodžio pasakoje tarp žvaigždynų.

„Pašaukimas vienatvei: išsilaisvinti, nusimesti visa, visiškai atsiduoti girių ir kalnų, jūros arba dykumos tylai, sėdėti sau, kol saulė patekės virš žemės ir prisirpins jos tylą šviesos. Melstis ir dirbti iš ryto, dirbti ir ilsėtis popiet, ir vėl sėdėti sau bei medituoti vakare, nakčiai tūpant ant žemės ir apgaubiant tylą žvaigždėta tamsa. Tai tikras, ypatingas pašaukimas. Nedaugelis galėtų visa širdimi atsiduoti šitokiai tylai, leisti jai įsismelkti į kaulus, kvėpuoti tylą, misti tylą, patį savo gyvenimą paversti ištisa gyva, budria tylą.“¹⁵

Trumpai drūtai, kol gyvename žodžiuose, tikrovė už proto triukšmo tyli. Kai žodžiai, pakirdus sąmonei, nutyla, protas, įsiklausydamas į pačios tikrovės gyvą Žodį, ilgainiui panęra į visišką, jokiais žodžiais nebesudrumsčiamą Tylą.

2. ŽODŽIAI

„Žmogus negali iš tikrųjų įvertinti tylos, jeigu nejaučia pagarbos kalbai: nes tyloje akis į akį, be tarpininkų susiduri su ta pačia tikrove, apie kurią kalba ir kalba. Ir niekaip kitaip mes negalime patirti šios tikrovės jos pačios tyloje, kol mūsų neįvedė jon kalba.“¹⁶ Todėl suteikime žodį patiems žodžiams.

Paprasčiausią „klausos tamsą“ akivaizdžiai mena rusų kalbos veiksmazodis *молчать* 'tylėti', kadangi jis etimologiškai susijęs su tokiais žodžiais kaip lietuvių *mulkis* 1. 'kvailys, žioplys, neišmanėlis' (LKŽ VIII 403), latvių *mulķis* 'kvailys, mulkis', sanskrito *mūrkhá* – 'mulkis, pusgalvis'¹⁷. Taigi kas šitaip tyli, tas tiesiog mulkis, kvailys. Plg. rusų patarlę: *молчи, коли Бог разуму не дал* 'tylėk, jei Dievas proto nedavė'. Kita vertus, *умный молчит, когда дурак ворчит* 'protin-gas tyli kvailiui burbant'¹⁸. Pastarąją patarlę, matyt, galima paaiškinti lietuvių palyginimu: „Elkis kaip Saliamonas – vis tiek durnium palaikys, tylėk kaip durnius – gudruoliu tada pavadinis“¹⁹.

Sprendžiant iš palyginimų, apie tokį tylėjimą lietuviai iš tikrųjų atsiliepia nepernelyg pagarbiai: „Tyli kaip kiaulė“; „Tylia kaip kiaulė, į ausį myžama“; „Tyli kaip į ausį mėžamas“; „Ko tyli kaip kelnes prišikęs!“; „Tylia kaip subinė, į turgų vežama“; „Ko tyli kaip susibezdėjus?!“; „Tylia kaip susiperdęs“; „Ko tyli lyg susišikęs“; „Ko tyli kai šikinė?“; „Tyli kaip šikna svečiuos“²⁰ ir pan. Ne visada toks tylėjimas – blogai (kad ir pastarojo palyginimo atveju), tačiau itin didelės pagarbos jis vis dėlto nesusilaukia. Tylos, kuri tėra „klausos tamsa“, reikšmę apibendrina palyginimas: „Tyli kaip negyvas“²¹. Tai mirtina kapų tyla. Taip tyli negyvas daiktas, nesąmoningas gyvulys, taip pat žmogus, kuris paprasčiausiai neturi ką pasakyti. Jo protas išties lyg negyvas, dar negimęs arba jau miręs, ir kaip tik todėl jis – mulkis.

Kitas žodis, menantis kaip tik „dar negimusio“ proto tylą, nesugebėjimą kalbėti, pasakyti, – tai lietuvių *maumas* ‘2. tylus, nekalbus žmogus; tylenis; 3. kas neaiškiai kalba’ (LKŽ VII 938). „Maždaug iki metų amžiaus vaikas būna visiškas maumas (dar nebylus žmogus).“²² Plg. taip pat *maumti* ‘baubti, mauroti’, *maūmelis* ‘2. išvėses, apykvailis žmogus’ (t. y. mulkis) bei *maumė* ‘2. nebylys’ (LKŽ VII 938). Rusų kalboje atitinkamai мумлеть, мямлеть ‘vapenti, veblenti, mikčioti’, мямля ‘ištižėlis, suglebėlis, miksa’, vokiečių *mummeln*, *mummen* ‘švebeldžiuoti, švepliuoti’, anglų *mumble* ‘burbėti, murmėti, neaiškiai kalbėti’ bei kt. Šiai šeimai, galimas daiktas, priklauso ir rusų немой ‘nebylus, nebylys’ (iš *memь), latvių *mēms* ‘nebylus’, *mēmais* ‘nebylys’, *memeris* ‘mikčius’, lietuvių *mementi* ‘neaiškiai, neištariant gerai žodžių, kalbėti, mikčioti’, *mémė* ‘tylus, lėtas, mažakalbis žmogus, nevykėlis, žioplys, užaušėlis’ (LKŽ VIII 5), plg. čekų, slovakų *mamlas* ‘mulkis, žioplys’; taip pat švedų *mimra* ‘krutinti lūpas’ ir, ko gero, lietuvių *mimas* ‘nekalbus žmogus’ bei *mimti* ‘darytis užsimiegojusiam’ (LKŽ VIII 206), t. y. prarasti aiškia sąmonę, o kartu ir sugebėjimą kalbėti; nors štai tos pat kilmės hetitų *mema* – kaip tik reiškia ‘kalbėti’²³.

Lietuvių *maumti*, *maumas* šiaip jau aiškinami esą paprasčiausi garsažodžiai, atitinkamų garsų pamėgdžiojimais²⁴, todėl kartu su vok. *mummeln*, angl. *mumble* bei kt. priskirtini onomatopėjinei (būtent „garsažodinei“) ide. šakniai *mū-, mėgdžiojančiai pro suglaustas lūpas išleidžiamą duslų, neaiškų garsą ir davusiai žodžių reikšme ‘neaiškiai kalbėti, neartikuoti’ arba ‘burna, snukis’, kaip antai liet. *mūtė*

'burna, veidas' (LKŽ VIII 484) bei pan. Kaip tik šiai šakniai priklauso karvės mykimo, baubimo – t. y. maumimo – pamėgdžiojimai: liet. *mū*, sen. gr. *miū*, lot. *mū* ir pan.; taip pat atitinkamos reikšmės veiksmazodžiai: liet. *mūkti* 'bliauti tęsiamu balsu, mykti (apie gyvulius)' (LKŽ VIII 399), sen. gr. *miūkáomai*, lot. *mūgīre*, rus. мычáть, taip pat latv. *maut* 'mykti, baubti' – t. y. maumti. Tai pačiai pamatinei ide. šakniai priklauso ir skr. *mūka-*, sen. gr. *miūkós*, *miūttós*, lot. *mūtus* bendra reikšme 'tylus, nebylus' – t. y. maumas. Betgi tai pačiai ide. šakniai priklauso ir tokie sen. graikų kalbos žodžiai kaip *miūein* 'uždaryti, užverti; užčiaupti burną (t. y. mutę); užmerkti akis' bei **miustós* 'tylus, nebylus, neišduodantis paslapties', *miústēs* 'žinantis paslaptį, pašvęstas, įvesdintas į misteriją', *miústérion* '(šventa) paslaptis, slėpinys, slaptos apeigos, misterija'²⁵. Čia jau akivaizdus perėjimas nuo kurčios tylos, nebylumo arba beprasmiškos veblenimo, triukšmo, kuris tėra „klausos tamsa“ ir mena proto, dvasios tamsą, taigi žioplumą, kvailumą – prie tylos, kurioje nušvinta dvasios aušra ir nubunda sąmonė, prie didžio žinojimo sučiauptų lūpų. Nesgi „kas žino, nekalba; kas kalba, nežino“ (Laozi §56)²⁶. Sulig lietuvių palyginimu, „tartum kai pašvęstas tyli“²⁷. Senųjų toltekų mistinę tradiciją paveldėjusio, anot jo paties, didžiojo mago Donchuano žodžiais, „nebylumo periodai – gana paplitęs reiškinys tarp magų, išdrįsusių pažvelgti anapus įprasto suvokimo ribų“²⁸.

Žodžiu, „tyli kiaulė gilia šaknį knisa“.

Be to, tai pačiai ide. šakniai **mū-*, galimas daiktas, priklauso ir sen. gr. *miūthos* 'žodis, kalba, pasakojimas, sakmė, mitas' (ide. **mū-dh-*)²⁹. Jei taip, „tai išeina, kad sen. gr. *miūthos* 'žodis' (→'mitas') remiasi savotiška iki-kalba, pačiu gamtiškuoju kalbos substratu, chaotišku garsų leidimu. Tokiu atveju *miūthos* savo kilme tėra veikiau potencija, polinkis kalbai, neaiški jos įsikūnijimo pastanga, atitinkanti savo ruožtu painų ritualą. (...) graikiškajam *miūthos* šiuo atžvilgiu priešingas yra kitas žodžio – žodžio kaip minties, kaip idėjos – žymėjimas, *lógos*. Šitaip suprastas mitas *miūthos* mena ankstesnę (iki-, prieš-žodinę) epochą, tą sielos būseną, kuri dar tik beldžiasi į žodžio pasaulį, trokšdama jame įsikūnyti (...). Galbūt kaip tik ši būseną ir sudaro pirmykščio mito materiją.“³⁰ Įdomu, jog būtent maumas, t. y. dar nepradėjęs kalbėti vaikas, Altajaus tautų požiūriu, sugeba tiesiogiai bendrauti su dievybe, o vos tik jis pradeda kalbėti šiame pasaulyje, su žmonėmis, šį savo sugebėjimą praranda; jį išsaugo tik

šamanai³¹. Žmonijos kūdikystėje žmonės dar patyliukais kalbėjosi su dievais, todėl pirma, ką jie pratarė balsiai, savaime buvo mitas, pirmaprados tylos kalba. Ir apskritai „vidinė tyla kyla iš nenumalšinamo troškimo, iš neužgniaužiamo riksmo naktį, persisvėrus per bedugnės kraštą. Jei tik nutylame, manydamiesi radę amžinąją tylą, ir liaujamės šaukėsi Dievo, tyla mummyse miršta. Tyla, kurioje nebešaukiamas Dievas, nustoja kalbėjusi mums apie Jį“³².

Mitas tad ir būtų tasai tarpininkas, tiltas tarp tuščio, beprasmio veblenimo, memenimo, maumojimo tebemiegančio proto tyloje ir budrios išmintingai sučiauptų lūpų tylos, pažinus giliausią, esmingiausią tikrovės kalbą, kuria visas aplinkinis Dievo pasaulis – negyvas ir nebylus, kaip kad mulkiui, – atgyja ir prabyla, lyg pavasario pieva pražysta netikėčiausių ženklų žiedais, būties stebuklo raidėmis, ir patyliukais pasakoja, seka didį, paslaptinę gyvenimo Mitą. Juolab, kad su gr. *miūthos* etimologiškai susiję rus. мысль ‘mintis’, мыслить ‘mąstyti’³³.

Palyginus mitą su tiltu, reikia pridurti, jog lietuvių dainose tiltas išties „galėjo jungti mitinių būtybių pasaulį su žemėje gyvenančiais žmonėmis“³⁴. Turint galvoje ką tik minėtą mistikos kilmę, įsidėmėtina, jog „tiltu savo ekstadinių kelionių metu taip pat eina į dangų mistikai“³⁵. Tilto mitinė, mistinė, dvasinė simbolika bei reikšmė gerai žinoma³⁶, tačiau kuo gi čia dėtas tiltas?

Savotiškas dvasinis „tiltas“ yra pati tyla. Tyla savaip išreiškia kiekvieną sąmoningumo lygmenį; įgaudama mums vis kitą reikšmę, tyla lydi sąmonės būsenų raidą nuo pat visiško dvasinio nebylumo, nesąmoningumo iki visiškai nušvitusios sąmonės, nuo gyvuliško maumojimo dvasios priešaušrių tamsoje iki iškalbingiausios sučiauptų lūpų mistikos. Pirmąsyk praskleidus beprasmio triukšmo skraistę, pasaulis staiga išgirstamas kaip mirtina kapų tyla, ir būtent įsiklausant į šią tylą visa širdimi, leidusis be baimės šia tylą pirmyn, lig šiol negirdėta kryptimi, ji galiausiai išveda į didžiąją Gyvąją Tylą anapus bet kokio šurmulio, sklidiną neišsenkančios, neišsakomos Prasmės. Visų laikų ir tautų „mistikų“, visų Nutilusųjų tiltas.

Tylos ir tilto sąvokos iš tikrųjų susiję kai kuriuose lietuvių priežodžiuose bei palyginimuose, kaip antai: „Nuo Striūpų tilto nuvažiavo“ reikšme ‘nusišnekėjo’ (LKŽ XVI 347); „Nuvažiavo kaip nuo tilto (nusišnekėjo)“ arba tiesiog „Nu-

šnekėjo kaip nuo Striūpų tilto”³⁷. Šiuodviejų žodžių reikšmės atrodo tokios tarpusavy tolimos, kad juos gretinant tikrai iškyla pavojus „nuvažiuoti nuo tilto“, ir vis dėlto būta mėginimų juos netgi visai nedviprasmiškai sieti: „*Tiltas*, susijęs su veiksmazodžiu *tilti* (...), yra vienas iš šventų mūsų kalbos žodžių”³⁸. Šiaip ar taip, reikia pripažinti, kad formalių kliūčių tokiai sąsajai nėra: abudu žodžiai remiasi homonimiškomis ide. šaknimis atitinkamai 1. **tel-* reikšme ‘plokščias’ arba, konkrečiau, ‘plokščias dugnas, lenta’ bei pan. ir 2. **tel-* ‘tylėti, būti tyliam, ramiam’³⁹. Taigi fonetiškai neatskiriami abu žodžiai buvo jau indoeuropiečių bendrumo laikais. Neketindami čia užsiimti etimologinėmis subtilybėmis, pažymėsime tik, jog veiksmazodinė pirmosios šaknies reikšmė ‘kloti’, kurią kai kurie kalbininkai laiko pirmesne už būdvardinę ‘plokščias ir pan.’⁴⁰, yra pakankamai artima atitinkamoms antrosios šaknies vedinių reikšmėms, tokioms kaip ‘malšinti’, ‘dūlėti’ ir pan. (žr. toliau). Pirmajai ide. šakniai, iš kurios vedamas *tiltas*, be to, priklauso ir *pa-talas*, atitinkamai rusų по-стéль, o iš antrosios ide. šaknies kilęs veiksmazodis *tylėti* reiškia, be kita ko, ir ‘4. miegoti’ (LKŽ XVI 332), atitinkamai airių *tuilim* ‘miegu’. Apibendrintos paklojimo, patiesimo, paguldymo rimčiai, ramybei, nurimdymo, nutildymo reikšmės pagrindu išties galima būtų pamėginti įrodyti abiejų šaknų pirmykštę tapatybę, iš kurios jau savaime išplauktų ir lietuvių kalbos žodžių *tiltas* bei *tilti*, *tylėti*, *tyla* etimologinis ryšys.

Liet. žodžiams *tilti*, *tylėti*, *tyla*, be minėto air. *tuilim* ‘miegu’, giminiški dar yra, pavyzdžiui, rus. *тлеть*, ‘trūnyti, dūlėti, pūti, trešti’ bei ‘smilkti, rusenti, žerplėti’ (tarsi atitinkamai „kūno tyła” ir „sielos tyła”, patyliukais rusenanti žmoguje Dievo kibirkštis); (y)толúть ‘(pa)tenkinti, (nu)malšinti, (nu)maldyti, (nu)raminti’, pavyzdžiui, *утолить жажду* ‘numalšinti troškulį’; lot. *tollere* ‘(pa)kelti’ įvairiomis prasmėmis, viena kurių – ‘nutylėti’; *tolerāre* ‘pakelti, išverti, (at)(iš)laikyti’, pvz., *tolerāre silentium* ‘laikytis tylos’; sen. vok. aukšt., sen. saks. *still* ‘tylus’, vok. *Stille* ‘tyla, ramybė’, *stillen* ‘(nu)malšinti, (nu)raminti’, angl. *still* ‘tylus, ramus; tyla ramybė’ bei ‘tildyti, raminti, malšinti’ ir kt.⁴¹

Lietuvių *tylėti* visų pirma reiškia ‘1. neišduoti garso (nekalbėti, neprieštarauti, nesikišti į kieno kalbą, nepasakoti, nerėkti, nečiulbėti, nečirkšti ir pan.)’ bei ‘neiškakinti ko raštu, nerašyti; 2. nieko nereikšti, nepasireikšti’ ir pan. (LKŽ XVI 330–331), taigi mena tiesiog „klausos tamsą” tiesiogine ir vi-

somis perkeltinėmis prasmėmis. O štai *tilenti* reiškia ir '2. meiliai kalbėtis, šnabždėtis', *pa-tilenti* – 'papasakoti, pasakyti' (LKŽ XVI 329), taigi jau mena iš kurtaus nebylumo išsiveržusią kalbą, ištrūkusį žodį. Minėtiems rusų bei germanų kalbų veiksmažodžiams savo reikšme atliepia lietuvių *tildyti* '2. daryti, kad nutiltų, raginti, versti nutilti, raminti, maldyti verkiantį, triukšmaujantį ar pan.; 3. daryti mažiau juntamą, mažinti, silpninti, raminti (troškulį, alkį, skausmą ar pan.); 4. ramdyti, tramdyti, malšinti, tvarkyti' (LKŽ XVI 327); *taldyti* '1. tildyti; 2. raminti, maldyti' (LKŽ XV 759) bei pan. Šiuos žodžius „teigiamai“ įvertinti leidžia reikšmė 'maldyti triukšmaujantį', t. y. malšinti beprasmį triukšmą. O *tyla* kaip tik ir yra toks '1. nebuvimas triukšmo' bei 'rimtis, ramybė, ramumas', kaip ir *tilsmas* 'ramybė' bei pan. (LKŽ XVI 326, 344).

Kaip matome, šios šaknies žodžiai apima visas išskirtas ty-lėjimo prasmes – taigi išties tarsi tiltas jungia abu priešingus tylos krantus.

Nutilus, nurimus triukšmui, pagaliau tampa įmanoma klausytis ir girdėti. Būtent tokią tylą visiškai tiesiai ir nedviprasmiškai mena latvių kalbos žodžiai *klusums* 'tyla, tyluma(s), ramybė', *kluss* 'tylus, tykus, ramus', *klusēt* 'tylėti', bendrašakniai su latvių *klausīties* 'klausytis'. Giminiški jiems, žinoma, ir lietuvių *klausyti(s)*, *klausa*, *su-klusti*, taip pat *klusėti* 'girdėti', *klusus* '1. kuris gerai girdi, ausylas' (LKŽ VI 187) bei kt. Taip pat sen. gr. *kliúein* 'girdėti'; rus. слышать 'klausyti(s)', слышать 'girdėti', слух 'klausa, girdėjimas' bei 'žinia, girdas', pagaliau слово 'žodis' ir kt. Nes išties žinojimas, gera žinia ir gyvas žodis mūsų širdį ir sąmonę gali pasiekti tik tada, kai tampame pajėgūs jį išgirsti, t. y. kai nutylame ir suklūstame: „Kas turi ausis klausyti, teklauso“ (Lk 8.8 bei kt.). Giminiški išvardytiems žodžiams yra ir Vėdų, sanskrito *śrúti* 'girdėjimas, klausa, ausis', *śrutá-* 'girdėtas, išgirstas, įsidėmėtas, išmoktas' bei tiesiog 'išsimokslinimas, žinojimas', veiksmažodžio šaknis *śru-* 'įsiklausyti, įsidėmėti, mokytis'⁴².

Reikia pasakyti, jog visa senoji indų dvasinė tradicija pagal žinojimo kilmę skiriama į dvi dalis: į dieviškos kilmės žinojimą, išgirstą iš dievų, dievų įkvėptą arba gautą apreiškimu, ir pačių žmonių pasiektą žinojimą. Būtent pirmajam, apreiškiamam, žinojimui priklauso Vėdos, Upanišados ir daugelis kitų pagrindinių indų šventųjų tekstų. Reikalas tas, kad šis „iš dievų išgirstas“ žinojimas vadinamas būtent žodžiu *śru-*

ti-⁴³. Šis žodis kartu žymi ir žodinių tradicijos perdavimo bei gyvavimo būdą, priešingą rašytiniam. „Dar ir šiandien hindų ortodoksams realybė yra žodinė ištartis ir jos girdėjimas (*śruti-*), o ne raštu materializuotas tekstas.“⁴⁴ Nepamirškime, jog senovėje, prieš išgalint raštui, daugelį šimtmečių ir net tūkstantmečių tokiu būdu buvo saugomos ir iš lūpų į lūpas perduodamos visos, visų tautų tradicijos, tarp jų ir bendra, vieninga indoeuropiečių tradicija, kurios savitą atmainą, reikia manyti, būtent šitaip iki pat santykinai visai nesenų laikų saugojo ir baltai – latviai, lietuviai bei prūsai. Tyla kaip „klusumas“, lat. *klusums*, yra tokio tradicijos perėmimo, perimamumo sąlyga bei laidas, ką jau kalbėti apie sugebėjimą „išgirsti dievus“ ar Dievą.

Atsiskyrelio žodžiais, „mano gyvenimas – ištisas suklusimas; kalba – Jis. Mano išganymas – išgirsti ir atsiliepti. O tam mano gyvenimas turi tylėti. Taigi tylą – mano išganymas. (...) Siela atsiduoda Jam tik tada, kai visa Jo suklūsta. Tyla, kurioje atkrinta visa kita, yra tad visa ko auka ir tikras sielos atsidavimas Dievui“⁴⁵.

Kaip tik šitokią tylą mena ir sanskrito *mauná-* '(atsiskyrelio, išminčiaus) tylėjimas, tylą', *maunin-* 'tylintis, susilaikantis nuo kalbėjimo' bei tos pat šaknies *múni-* 'nušvitęs, apreiškimą patyręs žmogus, išminčius, atsiskyrelis, šventasis'. S. Radhakrishnano žodžiais, „*mauna-*, t. y. tylą, kaip niekas kitas veda į susitelkimą. (...) Mes nepajėgūs išgirsti Dievo balso, kol protas išsiblaškęs, užimtas visokia veikla ir neramus, tiek išorėje, tiek viduje persmelktas triukšmo. Pažanga tylint – tai pažanga dvasiniame kelyje“⁴⁶. „*Mauna-* – tai susilaikymas nuo kalbėjimo. Tai labai patartina medituojant. Kad patirtume pranokstančią laiką ir erdvę tikrovę, privalome pasitraukti nuo šio pasaulio triukšmo į vidinę rimtį, vidinę tylą.“⁴⁷ Pačių Upanišadų žodžiais, „tegul tad brahmanas, išėjęs visus mokslus, gyvens kaip vaikas. Ir tik šitą mokyklą išėjęs jis taps tikru tyliu išminčiumi (*muni-*). Pagaliau įveikęs ir triukšmą, ir tylėjimą (*amaunam ca maunam*), jis taps tikru brahmanu (pažinusiū Brahmaną)“ (*Bṛhad-āraṇyaka* Up. III 5.1)⁴⁸. XX a. indų išminčiaus žodžiais, „būseną, pranokstanti žodžius bei mintis, meditacija be jokių proto pastangų – tai ir yra *mauna-*. Meditacija pažaboja protą, o gili meditacija – amžina kalba. Tyla – tai nepalaujama Kalba, neišsenkantis pažinimas, kurį žodžiai tik užgožia, nes užgožia šią nebylią Kalbą. Galima valandų valandas prasėdėti paskaitose ir nė per

plauką neūgtelėti. Kita vertus, Tyla visuomet šalia, pasiruošusi padėti kiekvienam... Sakydamas Tyla, turiu galvoje Iškalbą. Pamokymai žodžiais ne tokie iškalbingi, kaip Tyla. Tyla – tai nepaliaujama Iškalba... Geriausia iš visų kalbų”⁴⁹.

Šis sanskrito žodis aptinkamas jau Rig Vedoje, mitinio išminčiaus *Muni-* varde (RV X 136). Žmonės tematė jo mirtingą kūną, o pats jis nematomas skraidė su dievais padangėse, lakstė giriose žvėrių takais, raitas ant vėtros, Vėjo draugas, įkvėptas dievų. Jam žinomi slapti troškimai, pasiekama Dangaus Šviesa, nors atrodo jis nevalyvas, apsileidęs ir ilgaplaukis⁵⁰. Vėliau tuo pat vardu, t. y. *Śākya-muni-*, pažodžiui ‘Šakjū (giminės) išminčius’, buvo pramintas Buddha.

Žodžiu *išminčius* sanskritiškąją *muni-* versti turbūt ir yra tiksliausia, nes abu jie galiausiai remiasi ta pačia ide. šaknimi **men-* ‘manyti, mąstyti, veikti dvasiškai’, kaip, beje, ir liet. *manyti, sąmonė*, got. *muns* ‘mintis, nuomonė’ bei faugybė kitų⁵¹. Juolab, kad lietuvių žodį *išmintis* irgi norint galima suprasti kaip išsilaisvinimą *iš minčių*, iš nepaliaujamo galvoje zyziančių minčių triukšmo, taigi būtent kaip vidinę proto tylą, kurioje tik ir įmanoma pakankamai aiškiai ir giliai mąstyti.

Lietuviškajam *išmintis* artimas yra Avestos iranėnų žodis, religinis terminas *ār-mati-*, *ar-maiti-*, *ara-maiti-* ar pan., pažodžiui ‘teisinga, derama, dora mintis’, kurio antrasis dėmuo etimologiškai sutampa su lietuvių *mintis*⁵². Plutarchas šį žodį, beje, vertė būtent graikiškuoju *sophia* ‘išmintis’, o pačių iranėnų tekstuose jis neretai tiesiog pakeičiamas antrininku *tušnā-maiti-*, pažodžiui ‘tylos mintis’ ar ‘mąstymas tylint’⁵³.

Avestos *tušna-* arba *tušni-* ‘tylus’ kitose ide. kalbose turi tokius etimologinius atitikmenis: skr. *tūṣṇīka-* ‘tylus, nebylus, ramus, paslaptingas’, *tūṣṇīm* ‘tyliai, ramiai, patyliukais, slapčia’, *tūṣṇīm bhū-* ‘tylėti’, pažodžiui ‘tyliai, tyliam būti’; rus. *тушить* ‘gesinti, slopinti, malšinti’, sl. **tušiti* pirmine reikšme ‘raminti’; pr. *tussīse* ‘tetyli’, *tusnan* ‘tylų, ramų’, **tusītvei* ‘tylėti’; liet. *tausyti* ‘1. raminti, malšinti, tildyti’ (LKŽ XV 1025); ir kt. Visi jie remiasi ide. šaknimi **taus-* (**teus-* / **tous-* / **tus-*) ‘tylus, ramus’ arba ‘til(dy)ti’⁵⁴.

K. Būga, remdamasis visų pirma latviškaisiais atitikmenimis *tost*, *tusnīt*, *tust* ‘sunkiai alsuoti’, *tusēt* ‘sunkiai kvėpuoti’, *tusnāt* ‘dūsauti’, *tusnot* ‘uždusti’, *tvest* ‘sunkiai kvėpuoti, alsuoti’, atstato šios ide. šaknies pirminę reikšmę ‘pūsti, kvėpuoti, dvesti’ (čia *dvēsti* reikšme ‘4. kvėpti’ – LKŽ II

955). K. Būga atkreipia dėmesį ir į liet. *tausytis* reikšmę '2. liautis, rimti (apie vėją)' (LKŽ XV 1025), t. y. silpniau pūsti. Dar jo minimi lenkų *tuszyć* 'viltis, tikėtis', *po-tucha* 'viltis' bei kt.⁵⁵ Dar dėl pastarųjų reikšmės – tipologiškai palyginime liet. *duksis* '1. kvėpavimas' ir '2. pasitikėjimas, viltis' (LKŽ II 808), *pāduksis* '1. viltis, pasitikėjimas' ir '2. atsikvėpimas' (LKŽ IX 59–60).

K. Būga pamini keletą įtartinais panašiai skambančių, tik pirmojo priebalsio duslumu ar skardumu tesiskiriančių artimos reikšmės žodžių porų – kaip antai rus. *мышумь* 'gesinti, slopinti, malšinti' ir *дышумь* 'smaugti, slopinti, dusinti', lat. *tvest* 'sunkiai kvėpuoti, alsuoti', ir *dvest* 'sunkiai kvėpuoti, dūsuoti' (dėl pastarosios šaknies žodžių reikšmės 'tyla, ramybė' plg. lat. *dusa* 'ramybė, poilsis'), liet. *tausyti* '1. raminti, malšinti, tildyti; 2. refl. liautis, rimti (apie vėją)' ir *daūsos* '1. oras, padangė', '4. rojus' (LKŽ II 328), – tačiau pabrėžia, jog kaip tik šis pirmojo priebalsio fonetinis skirtumas ir neleidžia jų laikyti giminiškais, kilusiais iš vienos bendros prošaknės⁵⁶.

O štai K. Karulis, prabėgus pusamžiui, jau tvirtina, kad „paralelinės formos su *t-* ir *d-* aiškintinos gana dažnu reiškiniu baltų kalbose – skardaus ir duslaus priebalsių kaita, ypač šaknies pradžioje“, ir visus minėtus latvių žodžius tiesiog veda iš tos pačios šaknies, kaip ir lat. *dvest* 'sunkiai kvėpuoti, dūsuoti', *dvēsele* 'siela, dvasia, vėlė', liet. *dvasia*, *dausos* bei kt.⁵⁷ (Žinoma, čia kalbama tik apie latvių žodžius, kuriuos tokiu atveju tektų, galbūt, siejant su kai kuriais ar visais baltiškaisiais, atskirti nuo visų likusiųjų, tačiau tokio skyrimo riba nėra aiški.)

Šiaip ar taip, šis indoeuropiečių tylos pavadinimas gan iškalbingai suartėja su kvėpavimą, dvasavimą, dvasią žyminčiais žodžiais, taigi patyliukais mena būtent „dvasinį tylėjimą“ ar „dvasinę tylą“, proto vėjams apsitausius, arba tiesiog „dausų tylą“ virš ir anapus bet kokio žemiško triukšmo.

Ne ką kita kaip „dvasinę tylą“ arba, tiksliau, „sielos tylą“ mena lot. *silēre* 'tylėti, tyliam, ramiam būti, ilsėtis', *silens* 'tylintis, tylus, ramus', *silentium* 'tyla, tylėjimas, ramybė', savo ruožtu angl. *silent* 'tylus', *silence* 'tyla, tylėjimas' bei kt. Mat visi šie žodžiai tiesiog yra bendrašakniai su pr. *nosei-lis* 'dvasia', liet. *siela*, o kartu, beje, ir su rus. *сила* 'jėga, stiprybė' bei kt.⁵⁸ Tokia tyla – tai stiprybė, toks tylėjimas – tai jėga. „Nes štai ką sako Viešpats Dievas, Israėlio Šventa-

sis: Jei jūs gręšitės ir būsite ramūs, jūs būsite išgelbėti; tylėjimas ir viltis bus jūsų stiprybė." (Iz 30.15) „Tyla tad yra pati šventumo esmė. Būtent tyloje ir viltyje šventieji įgijo savo jėgą.“⁵⁹

Tikra sielos ramybė ir dvasios jėga visad remiasi vienu vieninteliu dalyku – tiesa. Savo ruožtu lietuvių žodį *tiesa*, kaip ir latvių *tiesa* 'tiesa, teisybė; teismas'; prūsų *teisi* 'garbė', *teisint* 'gerbti' bei kt., etimologiškai atitinka rus. *тишь*, *тишина* 'tyla, rimtis', *муху* 'tylus, tykus, ramus', taip pat *мешумь* 'linksminti, džiuginti, raminti, guosti' bei kt.⁶⁰ „Gyvenimas vienumoje, tyloje nušveičia aprūkusį žodžių stiklą, kuriuo žmogus atskyrė mintis nuo daiktų“⁶¹, ir tik tada tampa įmanoma pažinti tikrovę tokią, kokia ji yra, išvysti nepridengtą tiesą. „Tyla išmoko mus pažinti žodžių išniekintą tikrovę per pagarbą jai.“⁶²

Rusiškojo *múxuū*, tiksliau, tos pat reikšmės baltarusių *cichi* ar lenkų *cichy* senais skoliniais įprasta laikyti lietuvių kalbos žodžius *tykas*, *tykus* '1. ramus, tylus, nevėjuotas; 2. kuris nešėlsta, ramus, netriukšmingas' bei 'tylus, begarsis, be triukšmo', 'ramus, netriukdomas' ir pan., *tyka* '1. tyla, ramybė', '3. ramybė, taika' (LKŽ XVI 324–325, 225–226) bei kt., šiaip jau vartojamus jau XVI–XVII a. raštuose⁶³.

Pabaigai dar atkreipsime dėmesį į lotynų kalbos veiksmažodį *tacēre* '(nu)tylėti, nepasakyti, nuslėpti', aiškesnių atitikmenų teturintį germanų ir keltų kalbose⁶⁴. Iš jo padaryti bendrinis daiktavardis *tacitum* 'tyla, paslaptis', tylėjimo bei kerų deivės vardas *Tacita*, taip pat būdvardis *tacitus* 'tylus, tylintis' bei 'neišreikštas žodžiais, nutylėtas, slaptas'.

Kaip tik tokį vardą dėvėjo žinomas romėnų istorikas Publijus Kornelijus Tācitas (*Tacitus*, apie 55–120 m.), pirmasis bežadėje istorijos tyloje išgirdęs ir ištaręs slaptingąjį (iki šiol vienareikšmiškai neišaiškintą), mistiškąjį aiščių vardą: lot. *Aestiorum gentes* arba *Aestiū*. Ko verta šiuo požiūriu vien galimybė – beje, laikoma viena iš patikimiausių⁶⁵ – jį vesti iš tos pačios ide. šaknies, iš kurios kilę tokie žodžiai kaip sen. gr. *hierós* 'galingas, nepaprastas, stebuklingas' bei 'šventas', etruskų *aesar* 'dievas'⁶⁶, galbūt ir keltų (galų) dievo Jėzaus vardas lot. *Esus*⁶⁷ bei kt.

Tačiau kadangi apie tai, apsibrėžus tyla, kalbėti nebegalima, apie tai reikia tylėti.

- ¹ Vitgenšteinas L. *Rinktiniai raštai*, V., 1995, p. 112.
- ² Geda S. *Žalio gintaro vėriniai*, V., 1988, p. 7.
- ³ Maceina A. *Daiktas ir žodis. Lietuvių kalbos filosofija*, V., 1998, p. 11.
- ⁴ McNiff Sh. *Art as Medicine*, Boston-London, 1992, p. 121.
- ⁵ Vatsyayan K. Indų šokio estetika // *Liaudies kultūra*, 1998, Nr. 2, p. 61.
- ⁶ Музиль Р. *Человек без свойств*, Москва, 1984, т. 2, с. 357.
- ⁷ Кастанеда К. *Сказки о силе*, Самиздат, с. 8, 19.
- ⁸ Tarthang, Tulku. *Hidden Mind of Freedom*, Dharma Publishing, 1981, p. 43, 44.
- ⁹ Capra F. *The Tao of Physics*, N. Y., 1977, p. 281.
- ¹⁰ Merton Th. *Thoughts in Solitude*, Boston, 1993, p. 103.
- ¹¹ Guenther H. V., Trungpa Ch. *The Dawn of Tantra*, Berkeley-London, 1975, p. 57.
- ¹² Музиль Р. *Человек...*, т. 1, с. 568.
- ¹³ *The Sunlit Path. Passages from Conversations and Writings of The Mother*, Sri Aurbindo Ashram Trust, 1984, p. 150.
- ¹⁴ Merton Th. *Op. cit.*, p. 50.
- ¹⁵ *Ten pat*, p. 113.
- ¹⁶ *Ten pat*, p. 131-132.
- ¹⁷ Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg-Göttingen, 1962-1965, S. 471; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Rīga, 1992, s. 1, l. 607; Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern-München, 1959, Bd. 1, S. 717-719; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1996, т. 2, с. 648.
- ¹⁸ Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва, 1978-1980, т. 2, с. 343.
- ¹⁹ Vosylytė K. V. *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, V., 1985, p. 66.
- ²⁰ *Ten pat*, p. 117, 118, 165, 218, 256, 260, 267, 298.
- ²¹ *Ten pat*, p. 171.
- ²² Astramskaitė D. Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje // *Baltos lankos*, 1993, Nr. 3, p. 125.
- ²³ Karulis K. *Op. cit.*, s. 1, l. 581; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 3, с. 9, 30, 63.
- ²⁴ Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 418.
- ²⁵ Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 421, 470; Karulis K. *Op. cit.*, s. 1, l. 573, 611-612; Pokorny J. *Op. cit.*, S. 751-752; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 3, с. 27.
- ²⁶ Дао Дэ Цзин // *Древнекитайская философия*, Москва, 1972, т. 1, с. 131. Plg. *Laozi*, V., 1997, p. 117.
- ²⁷ Vosylytė K. V. *Op. cit.*, p. 197.
- ²⁸ Кастанеда К. *Искусство сновидения*, Киев, 1993, с. 103.
- ²⁹ Pokorny J. *Op. cit.*, S. 743; Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику // *Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках*, Москва, 1988, с. 60.
- ³⁰ Топоров В. Н. *Ten pat*.
- ³¹ Потапов Л. П. *Алтайский шаманизм*, Ленинград, 1991, с. 29, 291.
- ³² Merton Th. *Op. cit.*, p. 97.
- ³³ Pokorny J. *Op. cit.*, S. 743; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 3, с. 25.
- ³⁴ Laurinkienė N. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*, V., 1990, p. 92.
- ³⁵ Eliade M. *Šventybė ir pasaulietiškumas*, V., 1997, p. 128.
- ³⁶ Топоров В. Н. Мост // *Мифы народов мира. Энциклопедия*, Москва, 1994, т. 2, с. 176-177.
- ³⁷ Vosylytė K. V. *Op. cit.*, p. 287.
- ³⁸ Patackas A., Žarskus A. *Vestuvinis virsmas*, Prienai, 1993, p. 115.
- ³⁹ Pokorny J. *Op. cit.*, S. 1061-1062.

- ⁴⁰ Būga K. *Rinktiniai raštai*, V., 1958–1961, t. 2, p. 318; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*, V., 1988–1997, t. 4, p. 182.
- ⁴¹ Buck C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago, 1949, p. 1259; Fraenkel E. *Op. cit.*, s. 1095; Pokorny J. *Op. cit.*, S. 1061–1062; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 4, с. 64, 71.
- ⁴² Buck C. D. *Ten pat*; Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 265–266; Karulis K. *Op. cit.*, S. 1, l. 401, 407; Mažiulis V. *Op. cit.*, t. 2, p. 212–213; Pokorny J. *Op. cit.*, S. 605–607; Sabaliauskas A. *Lietuvių kalbos leksika*, V., 1990, p. 90; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 3, с. 673, 679, 680.
- ⁴³ *The Principal Upaniṣads* / by S. Radhakrishnan, London, 1968, p. 22; *Ригведа. Мандалы I–IV* / Т. Я. Елизаренкова, Москва, 1989, с. 458.
- ⁴⁴ Vidūnas S. Sakralinė kalba Rig Vedos himnuose // *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 1, p. 19.
- ⁴⁵ Merton Th. *Op. cit.*, p. 77–78.
- ⁴⁶ *The Principal Upaniṣads...*, p. 110.
- ⁴⁷ *Ten pat*, p. 222.
- ⁴⁸ *Ten pat*.
- ⁴⁹ Рамана Махарши, Шри. *Весть Истины и Прямой Путь к Себе*, Ленинград, 1991, с. 50.
- ⁵⁰ Keith A. B. *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*, London, 1925, Delhi, 1989, p. 402.
- ⁵¹ Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 455–456; Pokorny J. *Op. cit.*, S. 726–728.
- ⁵² Fraenkel E. *Ten pat*; Pokorny J. *Ten pat*; Топоров В. Н. Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре – *SVĒT – // *Языки культуры и проблемы переводимости*, Москва, 1987, с. 195; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 3, с. 195.
- ⁵³ Corbin H. *Spiritual Body and Celestial Earth. From Mazdean Iran to Shi'ite Iran*, London, 1990, p. 285; Трубачев О. Н. Из славяно-иранских лексических отношений // *Этимология 1965*, Москва, 1967, с. 61.
- ⁵⁴ Buck C. D. *Ten pat*; Būga K. *Op. cit.* 1, p. 527–528; t. 2, p. 166; Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 1068; Mažiulis V. *Op. cit.*, t. 4, p. 206–207; Pokorny J. *Op. cit.*, S. 1056–1057; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 4, с. 128.
- ⁵⁵ Būga K. *Op. cit.*, t. 2, p. 287, 361, 629–630, 633.
- ⁵⁶ *Ten pat*, p. 242.
- ⁵⁷ Karulis K. *Op. cit.*, s. 2, l. 445; taip pat žr. s. 1, l. 245.
- ⁵⁸ Buck C. D. *Ten pat*; Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 782; Pokorny J. *Op. cit.*, S. 890–891.
- ⁵⁹ Merton Th. *Op. cit.*, p. 59.
- ⁶⁰ Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 1074; Karulis K. *Op. cit.*, s. 2, l. 379; Mažiulis V. *Op. cit.*, t. 4, p. 189–190; Sabaliauskas A. *Op. cit.*, p. 252; Фасмер М. *Op. cit.*, т. 4, с. 54, 63.
- ⁶¹ Merton Th. *Op. cit.*, p. 92.
- ⁶² *Ten pat*, p. 93.
- ⁶³ Fraenkel E. *Op. cit.*, S. 1090; Sabaliauskas A. *Ten pat*.
- ⁶⁴ Buck C. D. *Ten pat*; Pokorny J. *Op. cit.*, S. 1055.
- ⁶⁵ Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 1. *Lietuvių kalbos kilmė*, V., 1984, p. 278.
- ⁶⁶ Pokorny J. *Op. cit.*, S. 299, 301.
- ⁶⁷ Pokorny J. *Op. cit.*, S. 342; apie šį dievą žr.: Vėlius N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, V., 1987, p. 265; Шкунаев С. В. *Езус // Мифы...*, т. 1, с. 430.